

روش تربیت دینی از نظر نهج البلاغه

آمنه دلنیا^۱

چکیده

پیشگیری از جرم و آسیب‌های اجتماعی از دیدگاه امیرالمؤمنین علی (علیه السلام) شامل روش‌های تربیتی و کنترلی است که بر نظارت، مدیریت احساسات، انتخاب روابط سالم و استفاده درست از فرصت‌ها تأکید دارد. برای این منظور، پژوهش حاضر از دو روش تربیتی پیشگیری و تربیتی کنترل بهره برده است. روش‌های تربیتی شامل دو رویکرد پیشگیری و کنترل هستند. در روش پیشگیری، والدین با نظارت مستمر، پرورش عقل و آگاهی دینی، برنامه‌ریزی صحیح برای اوقات فراغت و پرهیز از محیط‌های ناسالم، زمینه رشد سالم فرزندان را فراهم می‌کنند. در روش کنترل نیز توجه به مهار خشم و احساسات، مدیریت روابط اجتماعی از طریق انتخاب دوستان مناسب و نظارت بر رفتار و عملکرد افراد، نقش اساسی در تربیت دارد. این راهکارها در کنار هم به تربیت فردی آگاه، اخلاق‌مدار و مسئولیت‌پذیر کمک می‌کنند. پژوهش حاضر نشان می‌دهد که بهره‌گیری از آموزه‌های امیرالمؤمنین علی (علیه السلام) در دو حوزه پیشگیری و کنترل، می‌تواند به کاهش آسیب‌های اجتماعی کمک کند. تأکید بر تقویت تفکر، آگاهی دینی، نظارت درست بر رفتار افراد و استفاده مفید از فرصت‌ها، از جمله راهکارهایی است که در سیره علوی برای ایجاد جامعه‌ای سالم و پویا توصیه شده است. این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی انجام شده است. در بخش توصیفی، دیدگاه‌های امیرالمؤمنین (علیه السلام) درباره پیشگیری و کنترل، با استناد به منابع اسلامی و تاریخی بیان شده است. در بخش تحلیلی، راهکارهای ارائه‌شده بررسی شده و ارتباط آن‌ها با روش‌های تربیتی و مدیریتی توضیح داده شده است. این رویکرد به درک بهتر اصول تربیتی و تطبیق آن‌ها با نیازهای اجتماعی کمک می‌کند.

واژگان کلیدی: تربیت دینی، پیشگیری و کنترل، امام علی (علیه السلام)

مقدمه

از دیدگاه امیرالمؤمنین علی (علیه السلام)، پیشگیری از جرم و آسیب‌های اجتماعی بر پایه اصول تربیتی و کنترلی استوار است که شامل نظارت، تقویت عقلانیت، انتخاب روابط سالم و بهره‌گیری صحیح از فرصت‌ها می‌شود. این اصول موجب پرورش فردی مسئولیت‌پذیر در جامعه‌ای اخلاقی‌مدار می‌شوند. دو رویکرد اساسی در این زمینه مطرح است: پیشگیری و کنترل. در رویکرد پیشگیری، والدین و مربیان با آموزش ارزش‌های اخلاقی و دینی، برنامه‌ریزی صحیح برای اوقات فراغت و دورنگه‌داشتن فرزندان از محیط‌های ناسالم، زمینه رشد سالم آنان را فراهم می‌کنند. در رویکرد کنترلی، مدیریت هیجانات، کنترل خشم، انتخاب دوستان مناسب و نظارت بر رفتارهای فردی در شکل‌گیری شخصیت اخلاقی و مسئولیت‌پذیر نقش مهمی دارد. ترکیب این دو روش، هم از بروز ناهنجاری‌ها جلوگیری کرده و هم مسیر اصلاح و تعالی فرد را هموار می‌سازد. مطالعه آموزه‌های امیرالمؤمنین (علیه السلام) در حوزه تربیت اجتماعی و اخلاقی، می‌تواند به کاهش آسیب‌های اجتماعی و ایجاد جامعه‌ای سالم کمک کند. تاکنون پژوهش‌های متعددی در این زمینه انجام شده که از جمله آن‌ها می‌توان به آثار مصطفی دلشاد تهرانی، محسن فرمehنی فراهانی و سید مهدی سلطانی رنانی اشاره کرد. ویژگی متمایز این پژوهش، تمرکز ویژه بر دو روش پیشگیری و کنترل در تربیت دینی از منظر نهج‌البلاغه است. برخلاف پژوهش‌هایی که به‌صورت جامع به همه روش‌های تربیتی پرداخته‌اند، این پژوهش فقط به این دو محور پرداخته و بر خطبه‌ها، نامه‌ها و حکمت‌های امیرالمؤمنین (علیه السلام) که به این موضوع مرتبط است، تکیه دارد. این ویژگی باعث شده که پژوهش حاضر به‌عنوان اثری مستقل، نگاهی دقیق

و متمرکز به روش‌های پیشگیری و کنترل در تربیت دینی داشته باشد و جنبه‌های مختلف آن را بررسی کند.

۱- اهمیت تربیت پیشگیرانه و کنترلی

تربیت یکی از بنیادی‌ترین جنبه‌های زندگی انسان است که در متون دینی و اخلاقی جایگاه ویژه‌ای دارد. ریشه واژه «تربیت» به معنای پرورش دادن، راهنمایی کردن و به کمال رساندن است (الشرتونی، ۱۳۸۷، ج ۱، ص ۳۸۶). دانشمندان اسلامی مانند علامه طبرسی، بیضاوی و شهید مطهری، این مفهوم را به رشد توانایی‌های درونی انسان و رساندن او به تعالی تعبیر کرده‌اند. حال، اگر تربیت به گونه‌ای انجام شود که نه تنها انسان را به کمال برساند، بلکه او را از افتادن در انحرافات حفظ کند، می‌توان آن را «تربیت پیشگیرانه» نامید (طبرسی، ۱۴۱۵ق، ج ۱، ص ۲۲؛ بیضاوی، ۱۴۰۸ق، ج ۱، ص ۱۰؛ مطهری، ۱۳۸۳، ص ۴۳).

۲- ماهیت و فلسفه تربیت پیشگیرانه

تربیت دینی در پی آن است که انسان را به سوی شناخت خداوند و ارزش‌های معنوی راهنمایی کند. اما در این مسیر، رشد انسان نباید فقط به یادگیری معارف دینی محدود شود، بلکه باید زمینه‌هایی برای جلوگیری از انحراف و کنترل افکار و رفتار افراد فراهم گردد (داوودی، ۱۳۸۹، ص ۲۶). همان‌طور که در تعریف پیشگیری گفته شده است، این مفهوم به معنای به‌کارگیری روش‌هایی برای جلوگیری از اشتباه و گناه است (معین، ۱۳۸۶، ذیل واژه) در واقع، تربیت پیشگیرانه فرایندی است که از ابتدا فرد را در مسیر درست قرار داده و او را در برابر آسیب‌ها و وسوسه‌های شیطان مقاوم می‌سازد (ر.ک. ابراهیمی، ۱۳۸۸، ص ۳۷)، (ر.ک. میرخلیلی، ۱۳۹۹ص ۲۵). اصطلاح پیشگیری از جرم در معنای گسترده خود شامل

اقدامات کیفری و غیر کیفری برای خنثی سازی عوامل ارتکاب جرم و کاهش بزهکاری می شود، اما در مفهوم محدود، پیشگیری تنها تدابیر غیر کیفری را در بر می گیرد (شهلا، ۱۳۸۶، ص ۹۳). پیشگیری وضعی به مجموعه اقداماتی گفته می شود که با تمرکز بر شرایط و محیط وقوع جرم، احتمال ارتکاب آن را کاهش می دهد. هدف اصلی این روش آن است که با افزایش هزینه ها و خطرات جرم در مقایسه با سود حاصل از آن، افراد را از دست زدن به اعمال مجرمانه بازدارد. طرفداران این دیدگاه بر این باورند که انسان به طور منطقی سود و زیان کارهای خود را می سنجد و اگر هزینه ارتکاب جرم بیشتر از منفعت آن باشد، از انجام آن صرف نظر می کند (ریمون، ۱۳۷۶، ص ۴۵).

۳- نقش کنترل و نظارت در تربیت دینی

کنترل و نظارت فرایندی نظام مند است که هدف آن اطمینان از اجرای درست برنامه های سازمانی و دستیابی به اهداف مشخص شده است. در این فرایند، وضعیت موجود با وضعیت مطلوب مقایسه شده و اختلافات احتمالی شناسایی می شود. رابرت ماکلر، کنترل را اقدامی ساختاریافته می داند که شامل تعیین استانداردهای عملکرد، طراحی سیستم های بازخورد، ارزیابی عملکرد واقعی در مقایسه با استانداردها، شناسایی و تحلیل ناهماهنگی ها و در نهایت اجرای اقدامات اصلاحی برای بهینه سازی استفاده از منابع و افزایش کارایی سازمان است (خدمتی، ۱۳۸۱، ص ۳۰).

فرایند تربیت نیازمند کنترل و نظارت است؛ یعنی مراقبتی دائمی برای اطمینان از هماهنگی افکار و رفتار با آموزه های دینی. کنترل به معنای بررسی عملکرد واقعی افراد بر اساس تعالیم دینی و اصلاح اشتباهات احتمالی آنها است. در متون اسلامی، امر به معروف و نهی از منکر

نوعی کنترل اخلاقی و اجتماعی دانسته شده است که از طریق آن، تربیت دینی افراد جامعه تضمین شده و از لغزش‌ها جلوگیری می‌شود (مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان، ۱۳۹۱، ص ۱۲).

۴- ضرورت پیشگیری تربیتی

امام علی (علیه السلام) در نهج البلاغه می‌فرماید: « لا غنی کالعقل؛ و لا فقر کالجہل و لا میراث کالادب و لا ظہیر کالمشاوَرہ؛ هیچ ارثی مانند ادب و تربیت ارزشمند نیست» (حکمت ۵۴). این سخن نشان می‌دهد که مهم‌ترین سرمایه انسان، آموزش درست و پرورش اخلاقی است. در دنیای امروز که بحران‌های فکری و شناختی موجب از بین رفتن ارزش‌های معنوی شده است، شیطان با ابزارهای جدید، مانند رسانه‌های نادرست و محتوای فاسد، افراد را به انحراف می‌کشاند (وظیفه مند، ۱۳۹۱، ص ۷).

تربیت پیشگیرانه و همراه با نظارت، روشی مؤثر برای حفظ ایمان و اخلاق افراد است. در متون اسلامی تأکید شده است که خوشبختی انسان در گرو دانش، خرد و اخلاق دینی است که از طریق آموزش و مراقبت همیشگی به دست می‌آید. اگر جامعه بتواند با سیاست‌های تربیتی مناسب، زمینه‌های انحراف را پیش از شکل‌گیری از بین ببرد، افراد را در برابر فتنه‌های شیطان ایمن خواهد ساخت. بنابراین، باید با شناخت ارزش‌های تربیتی و توجه به اهمیت نظارت و پیشگیری، راه‌های نفوذ شیطان را از همان ابتدا سد کنیم (مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان، ۱۳۹۱، ص ۱۲).

۵- روش تربیت پیشگیری

روش تربیتی پیشگیری، بر پایه‌ی آموزش، آگاهی‌بخشی، فرهنگ‌سازی و مراقبت از نوجوانان و جوانان استوار است. این رویکرد می‌تواند از طریق نهادهای آموزشی، خانواده و جامعه، هم‌زمان اجرا شود تا از شکل‌گیری بزهکاری و انحرافات اجتماعی جلوگیری کند. رویکرد پیشگیرانه در تربیت، بهترین راه برای کاهش آسیب‌های اجتماعی و ایجاد جامعه‌ای سالم و پویا به شمار می‌آید (ریسی و انانی، ۱۳۸۷، ص ۱۸).

در این باره با توجه به کلام گوهر بار امیرالمومنین (علیه السلام) به روش‌های پیشگیری می‌پردازیم؛

۵-۱- نظارت بر تربیت فرزندان

یکی از مهم‌ترین وظایف والدین، مراقبت آگاهانه از روند رشد و تربیت فرزندان است که نقش مستقیمی در شکل‌گیری شخصیت و آینده آن‌ها دارد. این مراقبت، به‌ویژه در دوران نوجوانی، اهمیت بیشتری پیدا می‌کند؛ زیرا این دوره، زمان پایه‌ریزی ارزش‌ها، باورها و هویت مستقل فرزند است. بدون هدایت و همراهی مناسب، ممکن است نوجوان مسیرهای نادرستی را انتخاب کند که در آینده پیامدهای جبران‌ناپذیری به دنبال داشته باشد.

امام علی (علیه السلام) در سخنان ارزشمند خود، تربیت نوجوان را به کاشت بذر در زمینی آماده تشبیه کرده‌اند: «إِنَّمَا قَلْبُ الْوَلَدِ كَالْأَرْضِ الْخَالِيَةِ مَهْمَا أَلْقِيَ فِيهَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ قَبْلَتْهُ» دل نوجوان به زمین آماده و پاکی می‌ماند، که هر بذری را در آن پاشند، همان را قبول خواهد کرد» (نهج البلاغه، نامه ۳۱) و ایشان تأکید دارند که هرچه در این دوران در ذهن و قلب نوجوان کاشته شود، به سرعت رشد کرده و بخش مهمی از شخصیت او را شکل خواهد داد. بنابراین،

والدین باید با دقت و شناخت کافی، راهنمای فرزندان خود باشند و آن‌ها را از آسیب‌های احتمالی دور نگه دارند (ترجمه نهج البلاغه، محمد دشتی، ص ۱۵۷).

باین حال، مراقبت از فرزندان به معنای سخت‌گیری بیش‌ازحد یا تحمیل نظرات شخصی نیست، بلکه به معنای همراهی، راهنمایی دلسوزانه و ایجاد فضایی مناسب برای رشد سالم نوجوان است. نوجوانان در دوران بلوغ به دنبال کشف هویت خود هستند و سؤالات اساسی درباره جایگاهشان در زندگی و آینده برایشان مطرح می‌شود. پدر و مادر باید با شناخت این شرایط، نه تنها راهنمای فرزندان باشند، بلکه محیطی امن فراهم کنند تا او بتواند با خیال آسوده به آن‌ها اعتماد کرده و مشکلاتش را با آن‌ها در میان بگذارد.

یکی از عواملی که می‌تواند نوجوان را به پذیرش راهنمایی‌های والدین ترغیب کند، میزان اعتمادی است که به دانش و توانایی‌های آن‌ها دارد. اگر والدین بتوانند با مطالعه، مشورت و تجربه، آگاهی خود را درباره تربیت فرزند افزایش دهند، فرزند نیز آسان‌تر به سخنان آن‌ها گوش داده و در تصمیم‌گیری‌های مهم، دیدگاهشان را در نظر خواهد گرفت. در همین راستا، امام علی (علیه السلام) در نامه ۳۱ نهج البلاغه، با بیان تجربه‌های ارزشمند خود برای فرزندان، او را به اهمیت دانش و راهنمایی‌هایشان متوجه کرده و از این طریق اعتماد او را جلب می‌کنند. امام علی (علیه السلام) در این نامه، اعتماد امام حسن (علیه السلام) را به خویش این گونه جلب کرده است: «پسرم! اگر چه من به اندازه پیشینیان عمر نکرده‌ام، ولی در کردار آن‌ها نظر افکندم و در اخبارشان اندیشیدم و در آثارشان سیر کردم تا آنجا که گویی یکی از آن‌ها شده‌ام؛ بلکه با مطالعه تاریخ آنان، گویا تا پایان عمرشان با آنان بوده‌ام. پس قسمت‌های روشن و شیرین زندگی آنان را از قسمت‌های تیره آن شناختم و زندگانی سودمند آنان را با دوران زیان بارش شناسایی کردم. سپس از هر چیزی، مهم و ارزشمند آن را و از هر حادثه‌ای، زیبا و شیرین آن را برای تو

برگزیدم و ناشناخته‌های آنان را دور کردم. پس آن‌گونه که پدری مهربان نیکی‌ها را برای فرزندش می‌پسندد، من نیز بر آن شدم تا تو را با خوبی‌ها تربیت کنم (نهج البلاغه، نامه ۳۱). این روش، الگویی درست برای ایجاد اعتماد در نوجوان است که والدین نیز می‌توانند از آن پیروی کنند.

در نهایت، مراقبت درست و آگاهانه از فرزندان، همراه با جلب اعتماد آن‌ها، موجب کاهش مشکلات روحی و اجتماعی می‌شود. زمانی که نوجوان به والدین خود اعتماد داشته باشد، نگرانی‌ها و دغدغه‌هایش را با آن‌ها در میان می‌گذارد و از راهنمایی‌هایشان بهره می‌برد، به‌جای آنکه برای یافتن پاسخ پرسش‌هایش به محیط‌های نامطمئن و افراد نامناسب پناه ببرد. در نتیجه، ایجاد رابطه‌ای سالم میان والدین و فرزندان نه تنها موجب تربیت نسلی آگاه و مسئولیت پذیر خواهد شد، بلکه نقش مهمی در کاهش مشکلات اجتماعی و اخلاقی جامعه خواهد داشت (سبحانی‌نیا، ۱۳۹۹، ص ۱).

۵-۲- پرورش عقل و بصیرت دینی

یکی از مهم‌ترین عوامل برقراری ارتباط مؤثر، توانایی سخن گفتن به گونه‌ای است که هم «سخن زیبا» بگوییم و هم «زیبا سخن» بگوییم. اسلام به مسلمانان توصیه کرده است که در گفتار خود از مهارت‌ها و اصول اخلاقی پیروی کنند، پیش از سخن گفتن تأمل کرده و عواقب آن را بسنجند. سخن گفتن صحیح، مستلزم پرورش عقل و بصیرت دینی است، چراکه این دو عامل به انسان کمک می‌کنند تا مبنای گفتار خود را بر حقیقت، درستی و حکمت قرار دهد و از سخنان بیهوده، تفرقه‌انگیز و زیان‌بار پرهیز کند.

۵-۲-۱- اهمیت سخن گفتن همراه با تعقل و بصیرت

امیرالمؤمنین علی (علیه السلام) در تأکید بر سنجیدن سخن پیش از بیان می‌فرماید: «لَا تَقُلْ مَا لَا تَعْلَمُ، بَلْ لَا تَقُلْ كُلَّ مَا تَعْلَمُ؛ فَإِنَّ اللَّهَ فَرَضَ عَلَى جَوَارِحِكَ كُلِّهَا فَرَانَضَ يَخْتَجُّ بِهَا عَلَيْكَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ؛ آنچه نمی‌دانی مگو! بلکه همه آنچه را که می‌دانی نیز مگو زیرا خداوند بر اعضا و جوارح تو واجباتی قرار داده که در قیامت از آنها بازخواست خواهد کرد.» (نهج البلاغه، حکمت ۳۷۴).

این سخن امام علی (علیه السلام) نشان می‌دهد که گفتار ناشیانه و بدون بصیرت می‌تواند به گمراهی، فتنه، فریب دیگران، افشای اسرار، غیبت و حتی اختلاف و دشمنی منتهی شود. بنابراین، فرد عاقل و اهل بصیرت کسی است که به محتوای سخن خود توجه کند، در موضوعاتی که نسبت به آنها آگاهی ندارد دخالت نکند و هر چیزی را که می‌داند، بی‌محابا بر زبان نیاورد، بلکه تنها زمانی سخن بگوید که گفتارش ارزشمند، سازنده و مطابق با حقیقت باشد (مکارم شیرازی، ۱۳۸۶، ص ۳۴).

۵-۲-۲- پیوند بین بصیرت دینی و سخن سنجیده

بصیرت دینی، نقش کلیدی در هدایت گفتار و رفتار انسان دارد. قرآن، که کتاب نور و هدایت است، انسان را به سخن گفتن حکیمانه دعوت می‌کند. چنان‌که امیرالمؤمنین علی (علیه السلام) درباره نقش هدایت‌بخش قرآن می‌فرماید: «كِتَابُ اللَّهِ يُبَصِّرُونَ بِهِ وَ تَضِلُّونَ بِهِ وَ تَسْمَعُونَ بِهِ؛ این قرآن است که با آن می‌توانید (راه حق را) بنگرید، و با آن سخن گوید، و به وسیله آن بشنوید» (نهج البلاغه، خطبه ۱۳۳).

به عبارتی دیگر، اگر قرآن در جان ما بنشیند و ما متلبس به آیاتش شویم، به واسطه آن می بینیم، می شنویم و حرف می زنیم.

۵-۲-۳- ارتباط عقل و بصیرت دینی در سخن گفتن

عقل، الهام بخش بصیرت است و کسی که از عقل بهره درست ببرد، پیش از سخن گفتن می اندیشد و سپس بر پایه حقیقت و اصول اخلاقی سخن می گوید. امام علی (علیه السلام) در این باره می فرماید: «كفاك من عقلك ما أوضح لك سبل عيك من رشدك؛ عقل، تو را کفایت کند که راه گمراهی را از رستگاری نشانت دهد» (نهج البلاغه، حکمت ۴۲۱).

پس عقل، راهنمای انسان در گزینش گفتار درست و پرهیز از لغزش های زبانی است. غیبت، تهمت، دروغ، سخن چینی، زیاده گوئی و جنجال بر سر مسائل بی اهمیت، نشانه نبود تعقل و بصیرت دینی است. این در حالی است که سکوت به جا، سخن سنجیده و برخورداری از استدلال محکم، نشانه خردورزی و روشن بینی به شمار می آید.

۵-۲-۴- ارتباط پرورش عقل و بصیرت با روش تربیتی پیشگیری

در تعلیم و تربیت اسلامی، یکی از مهم ترین روش ها، پیشگیری است؛ یعنی پیش از آنکه فرد دچار خطا شود، باید او را چنان تربیت کرد که اساساً در مسیر اشتباه قرار نگیرد. آموزش بصیرت دینی و روش صحیح تفکر، به فرزندان و افراد جامعه کمک می کند تا گرفتار سخنان ناپسند نشوند و از پیامدهای زیان بار آن در امان بمانند. مهم ترین عنصر در روش پیشگیری این است که افراد یاد بگیرند پیش از گفتن هر سخنی، درباره آن بیندیشند و نتیجه اش را ارزیابی کنند. کسی که بر پایه عقل و بصیرت دینی سخن می گوید، از آسیب های اجتماعی و اخلاقی ناشی از گفتار نادرست مصون خواهد ماند و در عوض، در مسیر حقیقت گوئی، اصلاح جامعه

و هدایت گام برمی دارد. بنابراین بین زبان، عقل و بصیرت دینی، پیوندی ناگسستنی وجود دارد. هرچه فرد از عقل و بصیرت بیشتری برخوردار باشد، کنترل بیشتری بر سخنان خود خواهد داشت و کمتر دچار لغزش های گفتاری خواهد شد. یکی از مهم ترین روش های تربیت فردی و اجتماعی، پیشگیری از ناهنجاری های زبانی و اخلاقی است که با تقویت عقل و بصیرت دینی حاصل می شود و افراد را در مسیر رشد و تعالی قرار می دهد (مؤذیان، ۱۳۹۵، ص ۱۰).

۵-۳- فرصت سازی؛ سد راه انحراف

یکی از مؤثرترین راه های جلوگیری از آسیب های اجتماعی و انحرافات، استفاده درست از فرصت های زندگی و فراهم کردن شرایط مناسب برای رشد و هدایت است. روش تربیتی پیشگیرانه بر این اصل تأکید دارد که پیش از بروز خطا و انحراف، باید زمینه ای ایجاد شود تا فرد به مسیر درست راه یابد. یکی از مهم ترین ابزارهای این روش، بهره گیری از فرصت ها و پربار سازی اوقات فراغت است؛ زیرا اوقات فراغت یکی از حساس ترین و مهم ترین بخش های زندگی هر فرد به شمار می آید.

امام علی در این زمینه می فرماید: «الْفُرْصَةُ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ، فَاتَّهَظُّوا فُرْصَ الْخَيْرِ؛ فرصت، چون ابر می گذرد. پس، فرصت های کار خوب را غنیمت شمرد» (نهج البلاغه، حکمت ۲۱). این سخن حکیمانه نشان می دهد که فرصت ها ناپایدارند و اگر از آن ها به درستی استفاده نشود، انسان دچار حسرت و پشیمانی خواهد شد. همان گونه که حضرت علی (علیه السلام) در جای دیگری می فرماید: «إِضَاعَةُ الْفُرْصَةِ غُصَّةٌ؛ از دست دادن فرصت، اندوه به دنبال دارد» (نهج البلاغه، حکمت ۱۱۸).

با توجه به اهمیت فرصت‌های زندگی، می‌توان از آن‌ها برای هدایت و جلوگیری از انحرافات بهره برد. به‌ویژه در دوران نوجوانی و جوانی که افراد بیشترین استعداد و توانایی را برای پیشرفت دارند، برنامه‌ریزی درست برای پربارسازی اوقات فراغت می‌تواند زمینه‌ساز رشد فردی، اجتماعی و معنوی شود. در مقابل، اگر این فرصت‌ها به‌درستی مدیریت نشوند، ممکن است سبب سوق یافتن افراد به سمت انحراف شود و نوجوانان جوانان، به‌عنوان آینده‌سازان جامعه، اگر زمان خود را با فعالیت‌های مفید مانند آموختن دانش، یادگیری مهارت، ورزش، و مشارکت در کارهای فرهنگی و اجتماعی پر کنند، نه تنها از آسیب‌های اجتماعی در امان خواهند ماند، بلکه در مسیر رشد و پیشرفت گام برمی‌دارند. جامعه‌ای که برای آنان خود برنامه‌ریزی مناسبی در زمینه بهره‌گیری از فرصت‌ها داشته باشد، از بسیاری از مشکلات و آسیب‌های اجتماعی دور خواهد ماند و در مسیر توسعه و پیشرفت حرکت خواهد کرد.

پس همان‌گونه که امام علی (علیه السلام) توصیه فرموده‌اند، باید فرصت‌ها را غنیمت شمرد و از آن‌ها به‌عنوان سد محکمی در برابر انحرافات بهره برد. وقتی فرد راه درستی برای استفاده از زمان و استعدادهایش داشته باشد، زمینه برای ورود آسیب‌ها و انحرافات به زندگی او بسته خواهد شد و در نتیجه، جامعه‌ای سالم، پویا و پیشرفته شکل خواهد گرفت (حسینی نصر آبادی، ۱۳۹۸، ص ۱۵).

۵-۴- پرهیز از محیط‌های ناسالم

یکی از مهم‌ترین شیوه‌های تربیتی در اسلام، روش پیشگیری است. این روش بر این اصل استوار است که به‌جای اصلاح رفتارهای نادرست پس از شکل‌گیری، از ابتدا از بروز انحراف‌های اخلاقی و رفتاری جلوگیری شود. یکی از ابزارهای مهم در این روش، پرهیز از محیط‌های

ناسالم است؛ چراکه محیط زندگی، اجتماع و افرادی که با آن‌ها در ارتباط هستیم، تأثیر زیادی بر شکل‌گیری شخصیت و رفتار ما دارند.

اسلام بر این اصل بنیادین تأکید دارد که انسان موجودی تأثیرپذیر است و محیط اطراف او نقش جدی در شکل‌گیری افکار، احساسات و رفتارهایش دارد. از این رو، دین اسلام توصیه می‌کند که انسان از محیط‌های آلوده و ناسالم دوری کرده و در محیط‌هایی قرار بگیرد که فضیلت‌های اخلاقی و ارزش‌های معنوی را تقویت می‌کنند. امام علی (علیه السلام) در نامه خود به مالک اشتر، بر اهمیت انتخاب افراد شایسته تأکید کرده و می‌فرماید: «لازم است در حوزه‌ی اداری از افراد بافضیلت استفاده کنی؛ همان‌هایی که در خانواده‌های شریف رشد کرده و با حسن سابقه و نیک‌نامی زندگی کرده‌اند؛ افرادی که شجاع، باهمت و بخشنده هستند، چراکه این افراد سرچشمه‌ی بزرگواری و شاخه‌ای از درخت نیکی و فضیلت‌اند» (نهج البلاغه، نامه ۵۳).

این سخن امام (علیه السلام) نشان می‌دهد که یکی از راه‌های پیشگیری از انحراف، حضور در میان افراد صالح و پرهیز از محیط‌های آلوده است.

بسیاری از انحراف‌های اخلاقی و اجتماعی، نتیجه‌ی قرار گرفتن در محیط‌های ناسالم است. اسلام، برای حفظ سلامت اخلاقی و معنوی فرد، بر انتخاب محیط‌های سالم تأکید دارد.

امام علی (علیه السلام) می‌فرماید: «هم‌نشینی با اهل هوا و هوس، ایمان را از دل می‌برد و نفاق را جایگزین آن می‌کند» (آمدی، ۱۴۲۹ق).

این سخن ارزشمند، بیان روشنی از تربیت پیشگیرانه در اسلام است؛ چراکه اگر فرد از ابتدا از هم‌نشینی با افراد منحرف دوری کند، از بسیاری از لغزش‌های اخلاقی، فکری و اعتقادی مصون خواهد ماند.

از نگاه اسلام، پیشگیری از انحراف‌های اخلاقی بر چند اصل استوار است که یکی از مهم‌ترین آن‌ها، پرهیز از عوامل آلوده‌کننده‌ی محیطی است. خداوند در قرآن کریم، دستور به انتخاب الگوهای شایسته داده و از پیروی افراد نادرست نهی کرده است: «لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ» (احزاب: ۲۱).

بر همین اساس، یکی از بهترین راه‌های تربیت صحیح و جلوگیری از رفتارهای ناپسند، الگو گرفتن از افراد شایسته و پرهیز از پیروی کسانی است که رفتارهای نادرست دارند. اگر فرد در محیطی ناسالم قرار گیرد که الگوهای آن افراد فاسد باشند، به‌مرور به همان روش نادرست خو خواهد گرفت.

پس بنابراین پرهیز از محیط‌های ناسالم، علاوه بر اینکه یکی از توصیه‌های مهم اخلاقی اسلام است، یک روش مؤثر در تربیت پیشگیرانه نیز به‌شمار می‌رود. اگر فرد از ابتدا محیط زندگی، دوستان، هم‌نشینان و محل کار و تحصیل خود را بر اساس معیارهای اخلاقی و دینی انتخاب کند، از بسیاری از آسیب‌های اجتماعی و انحراف‌ها در امان خواهد ماند. دوری از محیط‌های ناسالم، یکی از مهم‌ترین راه‌های پیشگیری از انحراف و ارتقای سطح اخلاقی و معنوی انسان است. روش تربیتی اسلام، با ارائه‌ی این راهکار، مسیر رشد و تکامل فرد را هموار کرده و او را از لغزش‌ها و آسیب‌های احتمالی حفظ می‌کند (سنائی، ۱۳۹۶، ص ۳).

۵-۵- موعظه؛ تربیت پیشگیرانه

یکی از مهم‌ترین روش‌های تربیتی که در آموزه‌های دینی بر آن تأکید شده، روش تربیت پیشگیرانه است. این روش بر شناخت موانع رشد معنوی و عوامل انحراف تمرکز دارد و با هشدارها و تذکرات لازم، از گمراهی و سقوط انسان جلوگیری می‌کند.

امیرمؤمنان علی (علیه السلام) خود نیز در تربیت مردم به این روش عمل نموده و زنگارها از دل زدوده اند. ایشان می‌فرمایند: «أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي قَدْ بَشَّتُ لَكُمْ الْمَوَاعِظَ الَّتِي وَعَظَ الْأَنْبِيَاءُ بِهَا أُمَمَهُمْ وَأَدَيْتُ إِلَيْكُمْ مَا أَدَّتِ الْأَوْصِيَاءُ إِلَيَّ مِنْ بَعْدِهِمْ؛ ای مردم! من موعظه‌هایی را در میان شما نشر دادم که پیامبران به وسیله آن امت‌هایشان را موعظه کردند و آن چیزی را درباره شما به جای آوردم که اوصیای پیامبران پس از ایشان به جا می‌آوردند» (نهج البلاغه، خطبه ۱۸۲) که موعظه‌های الهی را، همان‌گونه که پیامبران و جانشینان آنان به امت‌هایشان ارائه کرده‌اند، در میان مردم گسترش داده‌اند. این سخن حضرت، نشان‌دهنده جایگاه والای موعظه به عنوان ابزاری برای جلوگیری از انحراف و نفوذ شیطان در قلب انسان است.

موعظه و تذکرات همیشگی، مانند سدی محکم، مانع غفلت شده و از تسلط تدریجی شیطان بر دل و ذهن انسان جلوگیری می‌کند. از این رو، پدر و مادر، مربیان و هر کسی که در مسیر هدایت دیگران است، باید از آسیب‌های اخلاقی و راه‌های نفوذ شیطان آگاهی داشته باشند تا بتوانند به درستی از لغزش دیگران پیشگیری کنند (ضیاءآبادی، ۱۳۸۹، ص ۸۶).

بنابراین، موعظه یکی از پایه‌های اصلی تربیت پیشگیرانه است که با هشدارهای به‌جا و تذکرات مداوم، از گرفتار شدن انسان در دام غرور و غفلت شیطانی جلوگیری کرده و مسیر رشد و کمال او را هموار می‌سازد.

۶- روش تربیتی کنترل

یکی از اصول مهم در روان‌شناسی، تربیت کنترلی است که به توانایی فرد در مدیریت و کنترل احساسات، رفتارها و تصمیم‌هایش اشاره دارد. این مهارت به فرد کمک می‌کند تا در

شرایط بحرانی و هنگام شدت گرفتن احساساتی مانند خشم، غم، ترس و نگرانی، تصمیم‌های عجولانه و نادرست نگیرد و پیامدهای رفتار خود را مدیریت کند.

امام علی (علیه السلام) در نهج‌البلاغه روش‌هایی برای مدیریت و کنترل احساسات ارائه می‌دهند که می‌تواند در تربیت کنترلی به کار گرفته شود. از جمله این روش‌ها بردباری، اندیشیدن پیش از واکنش، سکوت هنگام خشم، مهربانی و پرهیز از شتاب‌زدگی است. امام علی (علیه السلام) تأکید دارند که فردی که تحت تأثیر احساسات گذرا تصمیم می‌گیرد، ممکن است دچار پشیمانی و زیان شود. به همین دلیل، تفکر و کنترل احساسات از نشانه‌های رشد عقلی و رفتاری به شمار می‌آید.

بر اساس تربیت کنترلی، فرد باید بیاموزد که چگونه در هنگام شدت احساسات، خود را تنظیم کند؛ یعنی به جای اینکه احساسات او را کنترل کنند، بتواند آن‌ها را مدیریت کند. این دقیقاً همان چیزی است که در نهج‌البلاغه بر آن تأکید شده است؛ اینکه قدرت واقعی انسان در تسلط بر خویش است، نه در واکنش‌های سریع و هیجانی.

۶-۱- کنترل خشم و احساسات

کنترل خشم و عصبانیت یکی از روش‌های مهم تربیتی است که در آموزه‌های دینی و اخلاقی بر آن تأکید شده است. امام علی (علیه السلام) در نامه‌ای به عبدالله بن عباس، هنگام انتصاب او به فرمانداری بصره، به‌طور ویژه به خطرات خشم و ضرورت کنترل آن اشاره می‌فرماید: «سَعِ النَّاسَ بِوَجْهِكَ وَ مَجْلِسِكَ وَ حُكْمِكَ؛ وَ إِيَّاكَ وَ الْغَضَبَ، فَإِنَّهُ طَيْرَةٌ مِنَ الشَّيْطَانِ؛ وَ اعْلَمْ أَنَّ مَا قَرَّبَكَ مِنَ اللَّهِ يُبَاعِدُكَ مِنَ النَّارِ، وَ مَا بَاعَدَكَ مِنَ اللَّهِ يُقَرِّبُكَ مِنَ النَّارِ.» از وصیت

های آن حضرت (علیه السلام) است به عبد الله ابن عباس هنگامی که او را بر بصره جانشین خود گردانید (در آن او را به مهربانی با مردم و دوری از خشم اندرز می دهد).

۱) با مردم گشاده رو و هم مجلس و درستکار باش (کسی را از ملاقات خویش جلوگیری مکن و جایی بنشین که همه به تو راه داشته باشند و پاس احترام هر کس را نگاه دار و آنها را به کارهای سخت و امدار و به عدل و داد بینشان حکم کن) و از خشم نمودن (با مردم) پرهیز که آن سبک مغزی است از شیطان (بتو رسیده است)

۲) و بدان هر کاری که ترا به (رحمت) خدا نزدیک گرداند از آتش (کیفر روز رستاخیز) دورت می نماید، و هر کاری که ترا از خدا دور سازد به آتش نزدیکت می گرداند (نهج البلاغه، شرح فیض الاسلام، نامه ۷۶).

امام علی (علیه السلام) با این توصیه های دقیق، یکی از مهم ترین مهارت های مدیریت احساسات و کنترل خشم را آموزش می دهند. خشم و عصبانیت، اگر بی مورد و شدید باشد، سبب از بین رفتن عقل، تصمیم گیری نادرست و بروز خشونت می شود. بر همین اساس، امام (علیه السلام) دو راهکار اساسی را برای کنترل خشم بیان می کنند:

الف - خوش رفتاری و برخورد مناسب:

با مردم مهربان باش و در ارتباطات اجتماعی، آرامش و متانت خود را حفظ کن. برخورد خوب، نه تنها خشم را کاهش می دهد، بلکه موجب آرامش فرد و جامعه نیز می شود.
ب - پرهیز از وسوسه های شیطانی:

امام (علیه السلام) خشم را امری ناشی از شیطان معرفی می کنند. این بیان، نشان دهنده اهمیت کنترل خشم و نقش آن در رشد معنوی انسان است. در حقیقت، هر چه ارتباط فرد با خداوند قوی تر باشد، کمتر دچار خشم های نابه جا خواهد شد.

در تربیت کنترلی، توانایی مهار خشم یکی از مهارت‌های مهم خودکنترلی است. فردی که بتواند خشم خود را مدیریت کند، از پیامدهای منفی آن مانند خشونت، کینه‌ورزی و رفتارهای ناپسند در امان خواهد بود. امام (علیه السلام) با تأکید بر آثار نزدیکی به خدا و دوری از گناه، آموزش می‌دهند که هر عملی که موجب نزدیکی به خدا شود، باعث آرامش درونی و رشد انسانی است، و هر رفتاری که از خدا دور کند، فرد را درگیر مشکلات اخلاقی و رفتاری خواهد ساخت.

بنابراین سخنان امام علی (علیه السلام) درباره‌ی پرهیز از خشم و لزوم بردباری و خوش برخوردی، الگویی ارزشمند برای مدیریت احساسات و اصلاح رفتارهای فردی و اجتماعی است. اگر بخواهیم جامعه‌ای آرام و سالم داشته باشیم، باید مهارت کنترل خشم را در خود و دیگران تقویت کنیم؛ زیرا این مهارت نه تنها در زندگی دنیا، بلکه در سرنوشت اخروی انسان نیز تأثیرگذار خواهد بود (ابن میثم، ۱۳۷۵، ص ۳۴).

۶-۲- کنترل ارتباطات اجتماعی

کنترل ارتباطات اجتماعی، یکی از ارکان مهم تربیت کنترلی است که نقش بسزایی در شکل‌گیری شخصیت و رفتار فرد دارد. امام علی (علیه السلام) در آموزه‌های خود بر دقت در انتخاب دوستان و پرهیز از روابط ناسالم تأکید دارند، چرا که همنشینی با افراد نادرست می‌تواند زمینه‌ساز انحراف اخلاقی گردد. خانواده به عنوان اولین محیط آموزشی نقش اساسی در هدایت رفتار فرزندان دارد و باید با تشویق عملکردهای درست و اصلاح خطاها، مسیر صحیح را برای آنان ترسیم کند (علیزاده، ۱۳۸۴، ص ۱۱۹).

امام علی (علیه السلام) ما را به این پیروی فرا می خوانند: «انظروا اهل بیت نبیکم، فالزموا سمتهم و اتبعوا اثرهم، فلن ُخرجوكم من هدی و لن یعدوكم فی ردی فان کبدوا فالبدوا و ان نهضوا فانهضوا و لا تسبقوهم فتضلوا و لا تتاخرُوا عنهم فتهلکوا». به اهل بیت پیامبران نگاه کنید! از همان مسیری که آن ها گام برمی دارند، گام بردارید و قدم در جای پای آن ها بگذارید. بدانید که آن ها هرگز شما را از راه راست بیرون نمی برند و به تباهی و نابودی نمی کشانند. اگر آن ها توقف کردند، شما نیز متوقف شوید و اگر قیام کردند، شما نیز برخیزید. از آن ها جلوتر نروید که گمراه می شوید و از آن ها عقب نمانید که نابود خواهید شد! (نهج البلاغه، خطبه ۹۷).

من یاران محمد (صلوات الله علیه و آله) را دیده ام، اما هیچ یک از شما را شبیه آنان نمی بینم. آن ها موهای ژولیده و چهره ای غبار آلود داشتند، اما با وجود زندگی در سختی و تنگدستی خم به ابرو نمی آوردند! شب تا صبح در حال سجده و قیام بودند و هرگز از عبادت خسته نمی شدند؛ گاهی پیشانی و گاه دو سوی صورتشان را بر خاک می نهادند و از ترس قیامت، گویی بر شعله های آتش ایستاده اند و قرار و آرام ندارند. پیشانی آن ها از سجده های طولانی پینه بسته بود، همچون زانوی گوسفند. وقتی نام خدا برده می شد، اشک از چشمانشان جاری می گشت، آن چنان که گریبانشان خیس می شد، و مانند درختی که در روزی طوفانی از شدت باد به لرزه می افتد، از خوف عذاب و امید به پاداش می لرزیدند.

الگوگیری از اهل بیت (علیه السلام) در ارتباطات اجتماعی نقش مهمی در هدایت و سعادت انسان دارد. امیرالمؤمنین علی (علیه السلام) بر پیروی از اهل بیت (علیهم السلام) برای جلوگیری از انحراف تأکید دارند. ارتباطات اجتماعی بر شخصیت افراد تأثیرگذار است؛ معاشرت با افراد صالح موجب رشد و تقویت ایمان می شود، در حالی که پیروی از الگوهای نادرست، سرگشتگی و سقوط اخلاقی را به همراه دارد. برای انتخاب صحیح ارتباطات،

معیارهایی چون عقل، اخلاق و دین را در نظر بگیریم و از توصیه‌های اهل بیت (علیهم السلام) بهره ببریم. با پرهیز از معاشرت با افراد منحرف، می‌توان از آسیب‌های اخلاقی و اجتماعی مصون ماند و مسیر درست زندگی را انتخاب کرد (اسحاقی، ۱۳۸۵، ص ۳۵ و ۳۶).

امیر مؤمنان علی (علیه السلام) خود نمونه‌ای والا در تربیت عملی بود و هرگز مردمان را به چیزی دعوت نمود، مگر اینکه خود سخت بدان پایبند بود و هرگز آنان را از چیزی دور نساخت، مگر اینکه خود بیش از همه از آن پرهیز داشت. آن حضرت در توصیف این شأن خود فرمود: «أَيُّهَا النَّاسُ، إِنِّي وَاللَّهِ مَا أَحْتُكُمْ عَلَى طَاعَةٍ إِلَّا وَ أَسْبِقُكُمْ إِلَيْهَا وَ لَا أَنهَاكُمْ عَنْ مَعْصِيَةٍ إِلَّا وَ أَتَنَاهَى قَبْلَكُمْ عَنْهَا؛ «ای مردم! به خدا من شما را به طاعتی بر نمی‌انگیزم، مگر آنکه خود پیش از شما به گزاردن آن پیشی می‌گیرم. و شما را از معصیتی باز نمی‌دارم، جز آنکه پیش از شما از آن خودداری می‌کنم» (نهج البلاغه، خطبه ۱۷۵).

همچنین، انتخاب دوستان شایسته تأثیر مستقیمی بر رشد فرد داشته و از بسیاری از آسیب‌های اجتماعی جلوگیری می‌کند. امام علی (علیه السلام) در نهج البلاغه، از دوستی با افراد نادان، بخیل، گناهکار و دروغگو نهی کرده و همنشینی با انسان‌های صالح را توصیه کرده‌اند (محمّدی، ۱۳۷۵، ص ۳۱).

در یک گفتار حکیمانه، از معاشرت با احمق نهی می‌کند و دلیل روشنی برای آن ذکر می‌نماید و می‌فرماید: « يَا بَنِي آيَاكَ وَ مُصَادَقَةُ الْأَحْمَقِ فَإِنَّهُ يَرِيدُ أَنْ يَنْفَعَكَ فَيَضُرُّكَ. وَ آيَاكَ وَ مُصَادَقَةُ الْبَخِيلِ فَإِنَّهُ يَقْعُدُ عَنْكَ أَحْوَجَ مَا تَكُونُ إِلَيْهِ. وَ آيَاكَ وَ مُصَادَقَةُ الْفَاجِرِ فَإِنَّهُ يَبِيعُكَ بِالْتَّافِهِ وَ آيَاكَ وَ مُصَادَقَةُ الْكَذَّابِ فَإِنَّهُ كَالسَّرَابِ يَقْرُبُ عَلَيْكَ الْبَعِيدَ وَ يَبْعُدُ عَلَيْكَ الْقَرِيبَ؛ «فرزندم، از دوستی با احمق برحذر باش، چرا که می‌خواهد به تو سود رساند اما زیان می‌رساند. از دوستی با بخیل پرهیز، زیرا هنگامی که به او نیازمندی از تو رویگردان می‌شود. از دوستی با گناهکار

دوری کن، چرا که تو را به اندک چیزی می‌فروشد. از دوستی با دروغ‌پرداز خودداری کن، چرا که همچو سراب است، دور را به تو نزدیک و نزدیک را دور نشان می‌دهد» (نهج البلاغه، حکمت ۳۸).

امیرالمومنین (علیه السلام) به ویژگی‌های دوستان نیک و وظایف دوستان در قبال هم نیز اشاره می‌کند آن حضرت می‌فرماید «لَا يَكُونُ الصَّدِيقُ صَدِيقًا حَتَّى يَحْفَظَ أَخَاهُ فِي ثَلَاثٍ: فِي نَكْبَتِهِ وَغَيْبَتِهِ وَوَفَاتِهِ» دوست واقعی کسی است که برادر خود را در سه حالت یاری رساند: هنگام گرفتاری، در زمان غیبت و پس از وفات (نهج البلاغه، حکمت ۱۳۴). همچنین، باید فردی مورد اعتماد و باوفا باشد و ویژگی‌هایی مانند صداقت و راست‌گویی، بردباری و شکیبایی، و حفظ آبروی دیگران را داشته باشد. او باید رازدار باشد، حقوق دیگران را پایمال نکند و ستم روا ندارد. در این زمینه، توجه به الگوهای برتر مانند اهل بیت (علیهم السلام) و مؤمنان نیکوکار، راهی مؤثر برای هدایت روابط اجتماعی و پیشگیری از آسیب‌های اخلاقی است. در نتیجه، داشتن خانواده‌ای آگاه، انتخاب دوستان شایسته و پیروی از ارزش‌های دینی، از مهم‌ترین راه‌های کنترل روابط اجتماعی محسوب می‌شود. این موارد نه تنها فرد را از انحرافات اخلاقی مصون می‌دارد، بلکه جامعه را نیز به سوی رشد و پیشرفت هدایت می‌کند (طالبان، ۱۳۷۶، ص ۷۵).

۳-۶- کنترل رفتار و اعمال

کنترل رفتار و اعمال، یکی از روش‌های مهم تربیتی است که در مدیریت جوامع و سازمان‌ها نقش اساسی دارد. این روش بر نظارت و ارزیابی مداوم عملکرد افراد تأکید می‌کند تا از انحراف و فساد جلوگیری شود و مسیر تربیت در جهت رشد فردی و اجتماعی هدایت گردد.

یکی از نمونه‌های برجسته این روش در آموزه‌های امام علی (علیه السلام) دیده می‌شود. آن حضرت در نامه خود به مالک اشتر، اهمیت نظارت و کنترل بر کارگزاران و کارمندان را یادآور می‌شود. از این سخن ارزشمند امام، اصول مهمی در تربیت کنترلی برداشت می‌شود:

(۱) ضرورت نظارت بر عملکرد زیردستان:

امام علی (علیه السلام) بر اهمیت کنترل و بررسی رفتار و کارهای کارگزاران تأکید دارند، زیرا بی‌توجهی به عملکرد آنان، زمینه‌ساز فساد و انحراف می‌شود.

(۲) نظارت غیرمستقیم از طریق بازرسان امین:

امام (علیه السلام) روشی مؤثر در تربیت کنترلی ارائه می‌کنند که بر اساس آن، نظارت باید از طریق افراد امین و مورد اعتماد انجام شود تا کارکنان، حتی بدون آگاهی مستقیم، پایبند به اصول اخلاقی باشند.

(۳) بازرسی پنهانی برای حفظ امانت‌داری:

این نظارت غیرمستقیم و پنهانی سبب می‌شود که کارمندان و مسئولان در انجام وظایف خود دقت بیشتری به خرج دهند و احساس مسئولیت بیشتری داشته باشند. امام علی در اینجا می‌فرماید: «ای مالک، از معتمدان خویش کسی که خداترس و فروتن باشد، برای آنان (محرومان) برگزین تا اموراتشان را به تو گزارش دهد (نهج البلاغه، نامه ۵۳).

(۴) تأکید بر برخورد قاطع با خیانت‌کاران:

امام علی (علیه السلام) در نامه خود به مالک اشتر بر مجازات جدی کسانی که به امانت خیانت می‌کنند، تأکید دارد. این بیان، نشان می‌دهد که در تربیت کنترلی، برخورد قاطع و بی‌گذشت با متخلفان، یکی از ارکان اصلی نظارت و اصلاح است. امام علی می‌فرماید که: «از همکاران نزدیک سخت مراقبت کن و اگر یکی از آنان خیانت کرد و گزارش بازرسان تو هم

آن خیانت را تأیید کرد، به همین مقدار گواهی قناعت کن. سپس او را تازیانه بزن و آنچه از اموال در اختیار دارد، از او بازپس گیر. سپس او را خوار گردان و خیانت کار بشمار و طوق بدنامی برگردنش بیفکن» (نهج البلاغه، نامه ۵۳).

۵) رسیدگی به معیشت زیردستان و نیازمندان:

نظارت و کنترل در تربیت نباید محدود به عملکرد افراد باشد، بلکه مدیر یا حاکم باید بر وضعیت معیشتی کارکنان و مردم نیز نظارت داشته باشد و در صورت نیاز، از آنان حمایت کند. این دیدگاه امام علی (علیه السلام) نشان می‌دهد که تربیت کنترلی تنها به مراقبت از رفتارهای آشکار محدود نمی‌شود، بلکه مدیر یا حاکم باید با نظارت ساختاری و تأمین نیازهای اساسی، زمینه را برای رشد اخلاقی، امانت‌داری و عدالت فراهم کند. این روش، علاوه بر جلوگیری از انحراف، احساس مسئولیت را در افراد تقویت کرده و به شکل‌گیری جامعه‌ای سالم و پویا کمک می‌کند. در نتیجه، همان‌طور که امام علی (علیه السلام) نه تنها در دوران حکومت خود به کنترل رفتار مسئولان، بلکه به رسیدگی به زندگی مردم توجه ویژه داشت، اجرای چنین رویکردی در جوامع، می‌تواند موجب اصلاح و ارتقای فرهنگی و اخلاقی شود (آذردهشتی، ۱۳۸۶، ص ۶۲).

نتیجه‌گیری

پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی و اخلاقی نقش مهمی در حفظ سلامت فرد و جامعه دارد و می‌توان با روش‌های مختلف، به‌ویژه پیشگیری عملی و تربیتی، به این هدف دست یافت. پیشگیری عملی با کم کردن فرصت‌های ارتکاب جرم و بالا بردن هزینه‌های آن، از بروز آسیب‌های اجتماعی جلوگیری می‌کند، در حالی که پیشگیری تربیتی، با تأکید بر آموزش، آگاهی بخشی و تقویت ارزش‌های اخلاقی و دینی، نقش مؤثری در ساختن جامعه‌ای سالم و متعهد به اصول انسانی دارد.

در تعالیم امام علی (علیه السلام)، بر تربیت درست، پرورش عقل و بینش دینی، انتخاب دوستان مناسب، کنترل احساسات، بهره‌گیری از محیط‌های سالم و نظارت بر رفتار افراد تأکید شده است. به کارگیری این اصول در زندگی فردی و اجتماعی، علاوه بر جلوگیری از انحرافات، زمینه‌ساز رشد معنوی، فرهنگی و اجتماعی خواهد شد.

در نهایت، اگر جامعه‌ای بر اساس آموزه‌های تربیتی امام علی (علیه السلام) شکل بگیرد، از سلامت اخلاقی بیشتری برخوردار خواهد بود و افراد آن با آگاهی درست از وظایف خود، در مسیر هدایت، پیشرفت و عدالت اجتماعی حرکت می‌کنند. بنابراین، اجرای راهکارهای پیشگیرانه و تربیتی نه تنها باعث کاهش آسیب‌های اجتماعی می‌شود، بلکه زمینه را برای تقویت ارزش‌های انسانی، امنیت و توسعه پایدار در جامعه فراهم خواهد کرد.

فهرست منابع

*قرآن

* نهج البلاغه

۱- آذردشتی، امیر هوشنگ (۱۳۸۶)، **کندو کاوی در مدیریت علوی**، قم: دفتر

عقل.

۲- آمدی، عبدالواحد (۱۴۲۹ق)، **غرر الحکم و درر الکلم**، تحقیق السید مهدی

الرجائی، قم: مؤسسه دار الکتاب الاسلامی.

۳- ابراهیمی، شهرام (۱۳۸۸)، رویکردهای موسع و مضیق پیشگیری و آثار آن،

آموزه‌های حقوقی دانشگاه علوم اسلامی رضوی، شماره ۱۲، ص ۲۱-۳۳.

۴- ابن میثم، میثم بن علی (۱۳۷۵)، **شرح ابن میثم بحرانی**، ترجمه محمدی مقدم،

مشهد مقدس: آستان قدس رضوی، بنیاد پژوهش‌های اسلامی.

۵- اسحاقی، حسین (۱۳۸۵)، **سلوک علوی**، راهبردهای امام علی (علیه السلام) در

تربیت فرزندان، قم: بوستان کتاب قم (انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم)، مرکز

پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما.

۶- بیضاوی، عمر بن محمد (۱۴۰۸ق)، **انوار التنزیل و اسرار التأویل**، بیروت:

دارالکتب العلمیة.

- ۷- حسینی نصر آبادی، طاهره سادات (۱۳۹۸)، **فرصت شناسی در کلام مولی علی علیه السلام**، کنگره بازخوانی ابعاد شخصیتی امیرالمؤمنین علی (علیه السلام).
- ۸- خدمتی، آقا پیروز، ابوطالب، علی (۱۳۸۱)، **مدیریت علوی**، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- ۹- داوودی، محمد (۱۳۸۹)، **تربیت دینی**، بی جا، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- ۱۰- ریسی وانانی، رضا (۱۳۸۷)، **رابطه سرمایه گذاری در آموزش و پرورش با امنیت اجتماعی**، مجموعه مقالات همایش دانش آموز، پلیس و امنیت اجتماعی.
- ۱۱- سبحانی‌نیا، محمد (۱۳۹۹)، **منشور جوانی از دیدگاه امام علی (علیه السلام)** با رویکرد نامه ۳۱ نهج البلاغه، پایگاه اطلاع رسانی بلاغ، ص ۱-۱۳.
- ۱۲- سنائی، نقی (۱۳۹۶)، **از روش های تربیتی اخلاقی در اسلام، ایجاد محیط تربیتی مساعد**، پایگاه علمی نقی سنائی عضو هیأت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد قائمشهر.
- ۱۳- ضیاءآبادی، محمد (۱۳۸۹)، **موعظه، راه پیشگیری از نفوذ شیطان در دل انسان**، تهران: موسسه نبأ، بنیاد خیریه الزهرا.
- ۱۴- طالبان، محمدرضا (۱۳۷۶)، **مطالعات تطبیقی امر به معروف و نهی از منکر و نظارت اجتماعی**، تهران: انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

۱۵- طبرسی، فضل بن حسن (۱۴۰۸ق)، **مجمع البیان**، بیروت، مؤسسه الاعلمی

للمطبوعات.

۱۶- گسن، ریمون، روابط میان پیشگیری وضعی و کنترل بزهکاری، ترجمه علی حسین

نجفی ابرندآبادی، **تحقیقات حقوقی**، تابستان ۱۳۷۶، شماره ۱۹، ص ۶۰۵ - ۶۲۸.

۱۷- محمدی، مهری (۱۳۷۵)، **بررسی تربیت اجتماعی از دیدگاه نهج البلاغه**،

دانشگاه تربیت مدرس، پایان نامه کارشناسی ارشد، تهران، چاپ اول.

۱۸- مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان (۱۳۹۱)، **مدیریت نظارت و کنترل**،

اصفهان: مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان.

۱۹- مطهری، مرتضی (۱۳۸۳)، **تعلیم و تربیت در اسلام**، چاپ چهل و یکم، تهران:

صدرا.

۲۰- معظمی، شهاب (۱۳۸۶)، **پیشگیری جرم شناختی**، فصلنامه پژوهشی **تحلیلی و**

آموزشی مجد (حقوقی)، شماره اول.

۲۱- معین، محمد (۱۳۸۶)، **فرهنگ معین**، تهران: امیرکبیر.

۲۲- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۸۶)، **پیام امیرالمومنین**، تهران: دار الکتب الاسلامیه.

۲۳- مودنیان، داود (۱۳۹۵)، **بصیرت دینی از منظر امیر المومنین علی علیه**

السلام (۲)، مبلغان، شماره ۲۰۶.

۲۴- میرخلیلی، محمود (۱۳۹۹)، **جرم شناسی**، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.

۲۵- وظیفه مند، رضا (۱۳۹۱)، **فرزند یک امانت است، عوامل و روش های موثر**

در تربیت فرزندان، مشهد: انتشارات قدس رضوی.

Edward, Freeman, James, Stoner؛ Management؛ p۶۰۰